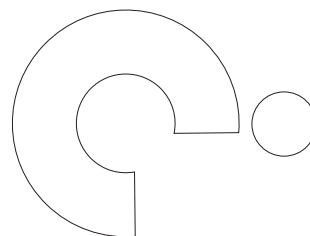

Wat is 'cultuur'?

Willen we een kader bieden voor cultuuronderwijs, dan zullen we in ieder geval een antwoord moeten proberen te geven op de vraag 'Wat is cultuur?' In de wetenschappelijke literatuur vinden we vier verschillende betekenissen van het begrip cultuur. Inzicht in de verschillen tussen deze vier betekenissen maakt meteen al het een en ander duidelijk over de spraakverwarring die ook met betrekking tot 'cultuureducatie' optreedt.

1. In de meest brede zin van het woord omvat cultuur *elke vorm van aangeleerd gedrag*. Dit is ook wel het *sociologische* cultuurbegrip genoemd. Gedrag dat niet vastligt in de genen, maar geleerd wordt door nadoen of door onderwijs, is cultuur. De manier waarop we praten, ons kleden, eten, met elkaar omgaan – het is allemaal cultuur. Ook dieren hebben cultuur – beroemd zijn in dit verband Japanse makaken (een apensoort) die van elkaar leren dat een aardappel die je in zee wast lekkerder is (want schoon en een beetje zout) dan een ongewassen exemplaar. De Nederlandse primatoloog Frans de Waal is een van de pleitbezorgers van deze hele ruime cultuuropvatting.

2. Iets minder ruim, maar nog steeds breed is de omschrijving van cultuur als 'alles wat mensen doen en maken'. Men spreekt in dit geval over een *antropologisch* cultuurbegrip. Cultuur is voorbehouden aan mensen en wordt in verband gebracht met ons vermogen om ons de wereld anders voor te stellen (in beelden, bijvoorbeeld, maar ook in taal) dan hij op een bepaald moment is. We fantaseren er soms flink op los, over van alles en nog wat. We bedenken en ontwikkelen meer of minder ingewikkelde gebruiksvoorwerpen, van vorken en messen tot vliegtuigen en deeltjesversnellers. We zijn in staat complexe organisaties zoals een bedrijf, of een stad te organiseren. En we vergaren kennis over de wereld die we in beelden, verhalen, mythes, religies en wetenschap kunnen opslaan en met anderen delen. Hoewel ook het voorstellingsvermogen moet worden geoefend en tekens (zoals beelden, of talen) moeten worden geleerd – en wat doen we in het onderwijs anders? –, is uit experimenten met bijvoorbeeld chimpansees en bonobo's gebleken dat het hier om een vermogen gaat dat als zodanig niet of nauwelijks aangeleerd kan worden. Het werken met voorstellingen is voor een mens wat vliegen is voor een vogel of zwemmen voor een vis – je wordt ermee geboren, je kunt niet anders, het bepaalt je aard.

Om dit antropologische cultuurbegrip te onderscheiden van het eerste, sociologische cultuurbegrip is het zinvol om hier over 'menselijke cultuur' te spreken.

3. Het derde cultuurbegrip, dat ook veel gebruikt wordt, is beperkter. Cultuur heeft nu betrekking op een deel van alles wat mensen maken en doen – dat deel namelijk waarmee mensen op zichzelf reflecteren. 'Cultuur-in-beperkte-zin' omvat dus alle vormen van culturele zelfreflectie, of cultureel zelfbewustzijn. Mensen nemen vaak wat afstand tot hun dagelijks bestaan en proberen dat bestaan dan vorm en betekenis te geven. Tot deze cultuur-in-beperkte-zin rekenen we in ieder geval de kunsten met inbegrip van de literatuur, verder de filosofie, de geschiedschrijving en de religie.

4. Een vierde en laatste betekenis van het begrip cultuur, de meest beperkte, die je ook niet veel meer tegenkomt, maar die toch nog altijd wel enigszins meeklinkt in de voorgaande, is die van cultuur als *beschaving*. Sommige mensen zijn cultureel, anderen niet, of veel minder. Door cultuur onderscheiden bepaalde elites zich van het gewone volk: niet iedereen leest immers de culturele supplementen, niet iedereen bezoekt in de vakantie musea en niet iedereen gaat op zondag naar een kindermatinee.

In de discussies over cultuuronderwijs is het niet altijd duidelijk of de *antropologische*, dan wel de omschrijving van cultuur als

culturele zelfreflectie wordt gebruikt. Hebben we het over 'cultuur-in-ruime-zin' (menselijke cultuur), of over 'cultuur-in-beperkte-zin' (cultuur als zelfreflectie)? Wanneer het over kunst- en erfoededucatie gaat ligt het voor de hand dat cultuur als culturele zelfreflectie wordt begrepen, maar de publieke media horen toch eerder thuis onder het ruime antropologische cultuurbegrip. Als we wat preciezer kijken komen de ruime, noch de beperkte omschrijving

Over deze cultuur gaan de culturele supplementen van de kranten en de cultuurprogramma's op de televisie, en het is de cultuur waar de C in de naam van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap naar verwijst. Dat wetenschap meestal niet tot de cultuur wordt gerekend is opvallend maar ook wel weer te begrijpen: de meeste wetenschap is namelijk geen zelfreflectie – geen reflectie op wat mensen doen en laten – wetenschap gaat meestal niet over de menselijke cultuur (cultuur in antropologische zin). De wetenschappen die *menselijk gedrag* bestuderen, zoals de economie, de sociologie, de psychologie of de geschiedschrijving, worstelen weer met de vraag of ze ook de *menselijke cultuur* bestuderen en dus wél een vorm zijn van 'culturele reflectie', en of dat samen kan gaan met een wetenschappelijke houding.

overeen met de betekenis van het begrip cultuur zoals dat in verband met cultuureducatie gebruikt lijkt te worden. Het antropologische cultuurbegrip is veel en veel ruimer – het omvat immers alles wat mensen maken en doen –, terwijl cultuur als culturele zelfreflectie ook nog altijd een stuk ruimer is dan het cultuurbegrip dat in verband met cultuureducatie gehanteerd wordt: cultuur als culturele zelfreflectie omvat namelijk niet alleen kunsten (en literatuur), maar ook bijvoorbeeld geschiedschrijving en filosofie. Het sociologische en het elitaire cultuurbegrip spelen in de discussie nauwelijks een rol, maar zijn daarom niet minder interessant: is cultuur dat wat ons onderscheidt van andere dieren? En is het niet zo dat aan cultuur nog altijd een luchtje hangt van 'elitair'?

In deze tekst is het vooral gegaan over 'cultuur-in-ruime-zin' (alles wat ons tot mensen maakt), en over 'cultuur-in-beperkte-zin' (het geheel van activiteiten waarmee we op onszelf reflecteren). Deze twee cultuurbegrippen kunnen heel goed met elkaar in verband worden gebracht – als we de ruime omschrijving van cultuur als 'alles wat ons tot mensen maakt' als uitgangspunt kiezen, dan vormt de cultuur als culturele zelfreflectie daar een onderdeel van: het is namelijk dat deel van de cultuur waarin mensen op zichzelf reflecteren – 'cultuur-over-cultuur'. Het is deze culturele zelfreflectie, de 'cultuur-over-cultuur', waar het in het cultuuronderwijs om zou moeten gaan.

Bijlage 3

Cultuur in de spiegel: naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs

Samenvatting

De aanleiding voor het project 'Cultuur in de Spiegel' is:

- behoefte aan duidelijkheid over de **inhoud** en het **belang** van cultuuronderwijs;
- behoefte aan inzicht in **samenhang** tussen aspecten van cultuuronderwijs (kunst, media, erfgoed, e.a.);
- behoefte aan een **doorlopende leerlijn** cultuuronderwijs.

'Cultuur in de Spiegel' wil in deze behoeftes voorzien door een **theoretisch kader** en een **raamleerplan** voor een **doorlopende leerlijn cultuuronderwijs** te ontwikkelen.

Cultuur is: je geheugen gebruiken om een steeds veranderende werkelijkheid te (her)kennen – er vorm en betekenis aan te geven. Cultuur is dus nooit 'af' – het is een voortdurend proces.

Het geheugen is deels persoonlijk, maar grotendeels collectief: we delen het met anderen.

We beschikken over vier culturele **basisvaardigheden**: we kunnen ons geheugen gebruiken om de werkelijkheid *waar te nemen*, te *verbeelden*, te *conceptualiseren* (taal) en te *analyseren*.

We maken daarbij gebruik van verschillende **media** (of *dragers*): ons *lichaam* (bijvoorbeeld gebaren, klanken, rituelen), *voorwerpen* (bijvoorbeeld een trommel, een kledingstuk, een gerecht), *taal* (gesproken en geschreven), en *grafische symbolen* (bijvoorbeeld tekeningen, plaatjes, schema's, foto's, video).

Als we ons afvragen wat 'de cultuur' van onze leerlingen is, dan vragen we dus naar:

- hun persoonlijke en gedeelde geheugen;
- de werkelijkheid waar ze in leven;
- de culturele basisvaardigheden waarover ze beschikken;
- de media waarvan ze gebruik maken.

We reflecteren ook op cultuur, dat is ons (persoonlijke en gezamenlijke) *culturele zelfbewustzijn*.

Dit zelfbewustzijn is de basis voor ons (bewuste) handelen. In het **cultuuronderwijs** (de kunstvakken, geschiedenis, maatschappijleer, filosofie) ontwikkelen we dit zelfbewustzijn in al zijn vormen.

Als we vragen naar het *culturele zelfbewustzijn* van leerlingen (of van een leerling), dan vragen we niet alleen naar hun cultuur (zoals hierboven), maar vooral naar de manier waarop ze op hun eigen cultuur (op hun leven!) **reflecteren**. Hoe ervaren ze hun leven, hoe kijken ze ernaar, wat weten en vinden ze ervan, wat denken ze erover? Over welke basisvaardigheden beschikken ze? In welke media? Alleen productief, of ook receptief?

Voor het onderwijs is natuurlijk vooral van belang dat we proberen te bepalen hoe leerlingen dit culturele zelfbewustzijn in al zijn verscheidenheid kunnen ontwikkelen: over welke kennis en over welke vaardigheden zouden ze moeten kunnen beschikken?

In een eenvoudig schema (zie achterkant) zou dat er zo uit kunnen zien: